

РОЛЬ СУДІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

THE ROLE OF COURTS IN ENSURING THE ENVIRONMENTAL RIGHTS OF CITIZENS IN UKRAINE UNDER MARTIAL STATE

Демчук Т.І., доктор філософії, доцент кафедри
конституційного, адміністративного та фінансового права
Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут
Національного університету «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена аналізу ролі судів у забезпеченні екологічних прав громадян в Україні, яке набуває особливої актуальності в умовах воєнного стану. Екологічні права, які включають право на безпечне довкілля, доступ до екологічної інформації та участь у прийнятті екологічно значущих рішень, є важливою складовою прав людини. Проте під час збройного конфлікту вони знають значні порушення через руйнування екосистем, забруднення довкілля, неконтрольовану експлуатацію природних ресурсів і внутрішнього доступу до екологічного інформування.

Судова система змінює ключову роль у захисті екологічних прав, забезпечуючи юридичний механізм відновлення порушених прав, притягнення до відповідальності винних осіб та компенсацію шкоди. В умовах воєнного стану українські суди стикаються з новими викликами, пов'язаними з розглядом справ про екологічні злочини, рішенням спорів між громадянами та державними органами, а також правовою оцінкою екологічних злочинів.

Особливу увагу привертає діяльність адміністративних судів, які розглядають спори про незаконні рішення чи звертають увагу на дії органів влади у сфері екологічної безпеки. Крім того, важливою є практика Конституційного Суду України щодо захисту екологічних прав як складової конституційних прав громадян. У цьому контексті важливою є роль Європейського суду з прав людини, до якого звертаються громадяни України з наданням захисту.

В умовах війни перед судом постає завдання адаптувати правозастосовну практику до специфіки воєнного стану. Це включає розгляд справ, пов'язаних із відновленням довкілля після бойових дій, притягненням до відповідальності за екологічні злочини, а також рішення спорів про надання компенсацій за екологічну шкоду, адже без цього, суди мають забезпечити право громадян на екологічну інформацію, яка є критично важливою в умовах військових дій. Важливою є й інтеграція міжнародних стандартів захисту екологічних прав у національну судову практику.

Таким чином, роль судів у забезпеченні екологічних прав громадян в умовах воєнного стану відбувається у формуванні ефективних механізмів правового захисту, які сприяють захисту довкілля та відновленню екологічної безпеки країни.

Ключові слова: судові та правоохоронні органи, захист екологічних прав, суд, екологічні права, екологічні правопорушення, воєнний стан, безпечне довкілля, екологічна інформація.

The article is devoted to the analysis of the role of courts in ensuring the environmental rights of citizens in Ukraine, which acquires particular relevance in the conditions of martial law. Environmental rights, which include the right to a safe environment, access to environmental information and participation in making environmentally significant decisions, are an important component of human rights. However, during armed conflict, they are significantly violated due to the destruction of ecosystems, environmental pollution, uncontrolled exploitation of natural resources and internal access to environmental information.

The judicial system is changing its key role in protecting environmental rights, providing a legal mechanism for restoring violated rights, holding guilty persons accountable and compensating for damage. In the conditions of martial law, Ukrainian courts face new challenges related to the consideration of cases of environmental crimes, resolving disputes between citizens and state bodies, as well as the legal assessment of environmental crimes.

Particular attention is drawn to the activities of administrative courts, which consider disputes about illegal decisions or draw attention to the actions of government bodies in the field of environmental safety. In addition, the practice of the Constitutional Court of Ukraine on the protection of environmental rights as a component of the constitutional rights of citizens is important. In this context, the role of the European Court of Human Rights, to which citizens of Ukraine turn for protection, is important.

In conditions of war, the court is faced with the task of adapting law enforcement practice to the specifics of martial law. This includes considering cases related to the restoration of the environment after hostilities, bringing to justice for environmental crimes, as well as resolving disputes about the provision of compensation for environmental damage, because without this, the courts must ensure the right of citizens to environmental information, which is critically important in conditions of military operations. The integration of international standards for the protection of environmental rights into national judicial practice is also important.

Thus, the role of courts in ensuring the environmental rights of citizens under martial law is to form effective mechanisms of legal protection that contribute to environmental protection and the restoration of the country's environmental security.

Key words: judicial and law enforcement agencies, protection of environmental rights, court, environmental rights, environmental offenses, martial law, safe environment, environmental information.

В умовах воєнного стану в Україні роль судів у забезпеченні екологічних прав громадян є надзвичайно важливою, адже збройний конфлікт призводить до значних екологічних втрат, які безпосередньо впливають на життя та здоров'я населення. Судова система виступає ключовим механізмом захисту екологічних прав, забезпечуючи притягнення до відповідальності винних у екологічних правопорушеннях та відшкодування завданої шкоди.

Відповідно до ст. 50 Конституції України «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення» [1].

Зазначені положення Основного закону України знаходять своє відображення в багатьох нормативно-правових актах та науковому аналізі вчених правників. Зокрема: положеннями ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» передбачає право громадян на екологічну безпеку, відшкодування шкоди, спричиненої порушенням екологічного законодавства, та доступ до екологічної інформації. Ст. 10 зазначеного нормативно-правового акту гарантує право громадськості на участь у прийнятті екологічно важливих рішень [4].

Положеннями Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» закріплено право громадян на безпечні умови проживання, чисту питну воду та охорону від шкідливих впливів

довкілля. Право громадян на доступ до екологічної інформації регламентоване положеннями статей Законів України «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації» та іншими.

В той же час, А.П. Гетьман вірно зазначає: «принцип верховенства права в системі регулювання екологічних суспільних відносин знаходить своє втілення не лише в традиційно окресленому науковою еколого-правовою літературою інституті екологічних прав людини та громадянина (право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на отримання екологічної інформації, право на відшкодування завданої порушенням екологічного законодавства шкоди, право на судовий захист тощо), але й інших інститутах екологічного права як то: право власності на природні ресурси; право природокористування; правові засади управління природокористуванням та охороною довкілля; економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища та природокористування; юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства; правове забезпечення екологічної безпеки; правовий режим екологічно вражених територій і зон надзвичайних екологічних ситуацій; правове регулювання поведінки з відходами; правові основи біологічного різноманіття; правові засади попередження зміни клімату та ін.» [2, с. 4].

В.І. Андрейцев, який зазначає, що «екологічні інтереси задовольняються під час реалізації сукупності екологічних заходів: організаційних, технічних, економічних, превентивних та в процесі забезпечення екологічного порядку» [3, с. 33].

Водночас, ст. 64 Основного закону нашої держави передбачає можливість обмеження цих прав в умовах воєнного або надзвичайного стану [1]. Окрім цього, обмеження екологічних прав громадян простежується в положеннях Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», адже останній встановлює основи екологічної безпеки та механізми захисту екологічних прав громадян. Проте, в умовах воєнного стану, реалізація цих механізмів може бути ускладнена через обмеження доступу до екологічної інформації та інші фактори.

Тому, в таких умовах важливу роль у забезпеченні та захисті екологічних прав громадян відіграють судові інституції, які покликані забезпечувати реалізацію конституційних гарантій навіть за умов обмеження прав, передбачених законодавством.

Особливу увагу привертає діяльність адміністративних судів, Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини через їхню ключову роль у захисті цих прав в умовах воєнного стану.

Зокрема, адміністративні суди відіграють важливу роль у розгляді спорів, пов'язаних із незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади в екологічній сфері. Вони забезпечують: оскарження дій органів влади, які порушують екологічні права, наприклад, у разі незаконного будівництва, використання природних ресурсів або недотримання екологічних стандартів; здійснюють контроль за виконанням державою своїх екологічних зобов'язань перед громадянами, включаючи вимоги щодо запобігання шкоді довкіллю під час бойових дій чи відновлення територій після них; здійснення ефективного правового механізму для захисту екологічних прав громадян, який сприяє притягненню до відповідальності органів влади або посадових осіб за їхні незаконні дії.

Аналізуючи Єдиний державний реєстр судових рішень можна дійти до висновку, що окружні адміністративні суди України задовільняють повністю або частково вимоги позивачів у сфері порушення екологічних прав останніх та відповідно притягують відповідачів до відповідальності. Адже, є яскраві приклади, які дійшли до касаційного провадження, зокрема позов до ТОВ «Профуна» щодо необхідності отримання висновку державної еколо-

гічної експертизи/висновку з оцінки впливу на довкілля, суди виходили з того, що діючим до 18 грудня 2017 року Законом України «Про екологічну експертизу» № 45/95-ВР, було, серед іншого, передбачено подання еколого-економічної оцінки впливу запланованої чи здійснюваної діяльності на стан навколишнього природного середовища, використання і відтворення природних ресурсів, оформленої у вигляді окремого тому (книги, розділу) щодо об'єкту державної екологічної експертизи, яка підлягає дослідженню та, зокрема з урахуванням якої, готувався відповідний висновок. У зв'язку із цим, суди констатували, що необхідною умовою провадження діяльності з вирощування хутрових тварин - норок (2 тисячі голів і більше) є експертиза відповідно до вимог Закону України «Про екологічну експертизу», що втратив чинність, або ж висновок згідно з діючим Законом України «Про оцінку впливу на довкілля». Своєю чергою, у разі відсутності такої експертизи або висновку, діяльність суб'єктів господарювання незалежно від форми власності може бути тимчасово заборонена або зупинена [5].

Відтак, суди попередніх інстанцій визнали, що будівництво ТОВ «Профуна» звіроферми на території Сінгурівської сільської ради Житомирського району, за межами населеного пункту, комплекс будівель та споруд №28, шляхом будівництва шедів №№1-16 для вирощування хутрових тварин - норок, орієнтовною кількістю по 1000 голів в кожному шеді, а в подальшому й провадження ТОВ «Профуна» діяльності з вирощування хутрових тварин - норок на вказаному об'єкті, за відсутності висновку державної екологічної експертизи, є незаконним [5].

З огляду на те, що положення Закону України «Про екологічну експертизу» втратили чинність, а висновок державної екологічної експертизи в порядку вказаного закону відповідач до початку своєї діяльності протиправно не отримав, за висновками судів обох інстанцій, відповідач зобов'язаний отримати висновок про оцінку впливу на довкілля в порядку Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», не зважаючи на те, що відповідна оцінка згідно з Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» провадиться на стадії планування діяльності, позаяк відповідач здійснює господарську діяльність [5].

Своєю чергою, до моменту отримання позитивного висновку з оцінки впливу на довкілля, діяльність відповідача з використання об'єктів підвищеної небезпеки - шедів №№ 1-16 має бути тимчасово зупинена [5].

Водночас суди обох інстанцій встановили, що на підставі рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 21.06.2019 справи № 240/5150/19, яке залишено без змін постановою Сьомого апеляційного адміністративного суду від 01.10.2019, застосовано заходи реагування до ТОВ «Профуна» шляхом часткової зупинки діяльності, а саме: заборонено використання шедів №№ 12-16 на звірофермі для утримання, відгодівлі та розведення хутрових тварин - норок, на території Сінгурівської сільської ради Житомирського району за межами населеного пункту комплекс будівлі та споруд № 28, до отримання висновку з оцінки впливу на довкілля стосовно об'єктів, які можуть мати значний вплив на довкілля та підлягають оцінці [5].

За обставин, коли діяльність ТОВ «Профуна» з використання об'єктів підвищеної небезпеки - шедів №№ 12-16 до моменту отримання позитивного висновку з оцінки впливу на довкілля вже зупинена, то в цій частині позовні вимоги задоволено не підлягають [5].

Щодо провадження відповідачем діяльності за відсутності дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря на всі джерела викидів, які ним експлуатуються, суди обох інстанцій виходили з того, що ТОВ «Профуна» здійснюються викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря внаслідок використання шедів №11-16 (з огляду на утримання в них норок), які

не включені до переліку неорганізованих джерел викидів визначених у раніше отриманих відповідачем дозволів на викиди забруднюючих речовин та за відсутності окремого дозволу на такі викиди [5].

Оскільки відповідач всупереч приписам статті 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», використовує стаціонарні джерела викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря без отримання дозволу на викиди цими стаціонарними джерелами забруднюючих речовин в атмосферне повітря, суди дійшли висновку про наявність правових підстав для тимчасового зупинення діяльності ТОВ «Профуна» у частині використання (експлуатації) стаціонарних неорганізованих джерел викидів - шедів №№ 11 - 16 на об'єкті - звіроферма, до моменту внесення змін до раніше отриманого дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами № 1822086501-239 від 23.03.2018 або отримання окремого дозволу на викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря цими стаціонарними джерелами [5].

Щодо проектування і організації санітарно-захисних зон, проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи, то суди попередніх інстанцій констатували, що маючи два виробничих майданчики, відповідач повинен був розробити проект організації санітарно-захисної зони та встановити санітарно-захисну зону навколо цих виробничих майданчиків. Натомість, у порушення вимог чинного законодавства, відповідач зазначених дій не вчинив [5].

Зазначена справа дійшла до касаційної інстанції в якій суд частково задовільнив вимоги відповідача в частині тимчасового зупинення діяльності ТОВ «Профуна» в частині будь-якого використання звіроферми та цеху з виробництва кормів з морозильною камерою та складськими приміщеннями.

Окрім цього, гарантом дотримання конституційних прав громадян в тому числі й екологічних виступає Конституційний Суд України, адже останній здійснює розгляд справ, пов'язаних із невідповідністю законів чи нормативно-правових актів конституційним принципам екологічної безпеки; забезпечення захисту екологічних прав в умовах воєнного стану, включаючи питання доступу до правосуддя, збереження природних ресурсів та відшкодування шкоди, завданої довкіллю.

Водночас, громадяни нашої держави мають змогу звернутись до Європейського суду з прав людини, які стосуються порушення екологічних прав громадян як частини права на безпечне довкілля, що впливає зі статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У цьому контексті: ЄСПЛ встановлює міжнародні стандарти захисту екологічних прав, що зобов'язують державу-учасницю запобігати екологічним катастрофам та забезпечувати належний рівень екологічної безпеки. Окрім цього, громадяни України активно звертаються до ЄСПЛ із питань порушення екологічних прав, зокрема у зв'язку з військовими діями, які призводять до забруднення довкілля чи шкоди здоров'ю населення, а також Рішення ЄСПЛ часто стають прецедентами, які впливають на вдосконалення національного законодавства та практики судочинства.

Яскравим прикладом звернення українців до ЄСПЛ було рішення від 10 лютого 2011 року в справі «Дубецька та інші проти України» (Dubetska and others v. Ukraine), заява №30499/03. Європейський Суд визнав порушення статті 8 Конвенції, призначивши компенсацію моральної шкоди частині заявникам солідарно в розмірі 32 000 євро, а іншим заявникам солідарно в розмірі 33 000 євро.

Отже, до ЄСПЛ звернулось одинадцять громадян нашої держави з Львівської області, які скаржились на забруднення довкілля біля їх будинків внаслідок роботи Центральної збагачувальної фабрики «Червоноградська» та шахти «Візейська» ДХП «Львіввугілля» неподалік неї,

які з 2001 року почали здаватися в оренду різним підприємствам [6].

Зокрема, внаслідок діяльності орендарів фабрики утворився 60-метровий породний відвал, який знаходиться на відстані 430 м від будинку із позивачів [6].

Окрім цього, заявники стверджували про негативний вплив на довкілля у процесі діяльності відповідача, про свідчили відповідні дослідження, був відсутній доступ до центрального водопостачання та питної води, а також значний вплив на здоров'я мешканців району.

Крім того, заявники зазначили, що інші ризики полягали у затопленні прилеглих територій та просіданні ґрунтів, спричинених вуглевидобувною діяльністю. Вони стверджували, що через велику кількість утворених в процесі вуглевидобувної діяльності підземних пустот ці ризики залишатимуться, навіть якщо вуглевидобувну діяльність буде припинено [6].

Заявники звернулися в 2003 році до Європейського Суду зі скаргою на те, що органи української державної влади не змогли захистити їх житло, приватне та сімейне життя від надмірного забруднення двома державними промисловими підприємствами. Вони посилалися на статтю 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6].

На думку Європейського Суду, поєднання всіх цих факторів демонструє достатньо сильний зв'язок між забруднюючими викидами та державою, щоб постало питання відповідальності держави за статтею 8 Конвенції (параграф 123). Європейський Суд прийшов до висновку, що протягом всього періоду, що розглядається, як шахта, так і фабрика здійснювали діяльність не у відповідності з застосовними положеннями національного екологічного законодавства та Уряд не зміг ані сприяти переселенню заявників, ані забезпечити функціонуючу політику, щоб захистити їх від екологічних ризиків, пов'язаних з постійним проживанням у безпосередній близькості до вказаних промислових підприємств (параграф 154) [6].

Зокрема, Європейський Суд встановив, що вирішувати екологічні проблеми, пов'язані з функціонуванням двох головних промислових підприємств-забруднювачів, які, вочевидь, з самого початку працювали з порушеннями і викидали відходи протягом більш ніж п'ятидесяти років, було складним завданням, яке вимагало часу та значних ресурсів, і особливо в контексті низької прибутковості цих підприємств та загальнодержавних труднощів в економіці, на які посилався Уряд. В той же час Суд відзначає, що ці промислові підприємства знаходились в сільськогосподарській місцевості і заявники належали до дуже малої групи людей (не більше двох дюжин сімей), які проживали поблизу і зазнавали найбільшого впливу від забруднення. За цих обставин Уряд не зміг надати достатнє пояснення своєї неспроможності ані відселити заявників, ані знайти якісь інші шляхи ефективного вирішення їх індивідуального тягаря протягом більш ніж дванадцяти років (параграф 155) [6].

Отже, ЄСПЛ прийняв рішення на користь громадян, проте ніякі норми українського чи міжнародного законодавства не можуть цілком забезпечити якісний стан довкілля для життя і здоров'я громадян.

Висновки. Роль судів у забезпеченні екологічних прав громадян України в умовах воєнного стану набуває особливої значущості, адже війна спричиняє значні екологічні збитки, які впливають на життя та здоров'я населення. Судова система є ключовим механізмом захисту екологічних прав, зокрема через розгляд справ, пов'язаних із пошкодженням екологічної шкоди, притягненням до відповідальності винних осіб та забезпеченням прав громадян на безпечне довкілля.

Аналіз судової практики вказує на необхідність удосконалення законодавчих механізмів, що регулюють екологічні права в умовах збройного конфлікту. Виклики,

викликані воєнним станом, потребують ефективного правозастосування, оперативного реагування на екологічні загрози та забезпечення доступу до правосуддя для громадян і громадських організацій. Важливою залишається імплементація міжнародних стандартів у сферу екологічного права, що сприятиме підвищенню ефективності

Таким чином, суди прогресують критично важливу роль у забезпеченні екологічних прав громадян, особливо в умовах війни, коли зростають екологічні ризики. Подальше вдосконалення правових механізмів та посилення судового контролю є необхідною передумовою для захисту довкілля та екологічних прав громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Гетьман А.П. Верховенство права в інституті управління природокористуванням та охороною довкілля. *Екологічне право України. Науково-практичний журнал*. 2017. № 3-4. С. 2–7.
3. Андрейцев В.І. *Екологічне право: Курс лекцій: навч. посібник для юрид. фак. вузів*. К.: Вентурі, 1996. 2008 с.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. ст.546.
5. Постанова від 17.01.2024 по справі № 240/9382/19 Касаційний адміністративний суд. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/116365776>
6. Розгляд Європейським Судом екологічних справ в світлі статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2021. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/rozghliad-yevropeyskym-sudom-ekolohichnykh-sprav-v-svitli-statti-8-konventsii-pro-zakhyst-prav-liudyny-i-osnovopolozhnykh-svobod/>